

**ПРИЙМЕННИКИ СОЦІАТИВНОСТІ – НЕПОДІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

У статті проаналізовано кількісний і якісний склад прийменникових одиниць, які вказують на неподільний зв'язок; виявлено функційно-семантичні особливості цих одиниць; обґрунтовано розташування мікрогрупи соціативності – неподільного зв'язку на периферії підгрупи соціативних прийменників.

Ключові слова: соціативність, соціативні прийменники, власне- та еквіприйменники, периферійні мікрогрупи.

Quantitative and high-quality composition of prepositional units, which specify on indivisible link is analysed in the article; functional and semantic features of these units are found out; location of microgroups of Indivisible Link on periphery of sub-group of sociative prepositions is explained.

Key words: Sociative, prepositions of sociative, proper-prepositions and equiprepositions, peripheral microgroups.

У вітчизняній лінгвістиці соціативність як мовне явище, що виражається прийменниково-відмінковими формами, кваліфікують Г. Балабан, О. Бугаков, І. Вихованець, А. Загнітко, А. Колодяжний [1, с. 208-209; 3, с. 132; 4, с. 174-176; 5, с. 124; 6, с. 122]. Так, першим із дослідників прийменникової системи фіксує значення „супровідність, сумісність, співучасність” (для прийменників *з, при*) А. Колодяжний [6, с. 122]. І. Вихованець теоретично обґрунтовує наявність соціативних прийменників і використовує назву „соціативно-просторові” для двох одиниць – *з, разом з* [4, с. 174-176]. Прийменники соціативності (сумісності) вимагають

грунтового аналізу: уточнення складу й статусу, чіткої семантичної класифікації, повної характеристики функціонування.

Мікрополе прийменників соціативності – неподільного зв'язку виокремлює Г. Балабан, зараховуючи до нього 13 новотворів: *всуміш з, у взаємодії з, у (в) єдності з, у (в) комбінації з, у (в) комплексі з, у (в) парі з, у (в) союзі з, у (в) співдружності з, у (в) співпраці з, у (в) співробітництві з, у (в) спілці з, у (в) сув'язі з, у (в) тандемі з* [1, с. 208]. За нашими спостереженнями, кількісний склад цього мікрополя значно більший (28 од.), зокрема й завдяки новотворам (напр., *у (в) компанії з, у (в) контакті з, у (в) співавторстві з*).

Уважаємо за необхідне послідовно проаналізувати це мікрополе як периферійне в полі соціативних прийменників і визначаємо **мету** нашої наукової розвідки – дослідити реалізацію соціативного значення прийменниками неподільного зв'язку. Для досягнення цієї мети поставлено такі основні **завдання**: 1) виявити всі прийменникові одиниці, що виражають відношення неподільного зв'язку; 2) указати статус і семантичні особливості цих одиниць; 3) схарактеризувати функціонування типових власне- та еквіприйменників досліджуваного мікрополя; 4) обґрунтувати розташування мікрополя соціативності – неподільного зв'язку на периферії поля соціативності.

У роботі розмежовуємо власне-прийменники та їхні функційні еквіваленти, на позначення яких уводимо назву „еквіприйменники”, перша частина якої *екві-* (від лат. *aequus* – *рівний*) відповідає поняттям „рівнозначність”, „рівноцінність”. Організацію мікрополів соціативних прийменників української мови й кваліфікування цих прийменників у межах мікрополів провадимо за „польовим” принципом: на основі їхньої наближеності до центра або периферії. Для визначення центра й периферії враховуємо спеціалізацію, регулярність використання одних засобів для реалізації семантичної функції і ослаблення, нерегулярність використання інших засобів у якості реалізаторів цієї функції [2, с. 18]. У полі соціативних прийменників виявляємо центр (мікрополе власне-соціативності), периферію

(мікрополя соціативності – неподільного зв'язку; паралельного зв'язку; протиставного та зіставного зв'язку; соціативності – керівництва, заступництва, контролювання) й далеку периферію (мікрополя внутрішньої локалізації; соціативності – способу дії; соціативності – причини).

Прийменники в складі периферійних мікрополів соціативних відношень характеризуються слабшим, порівняно з власне-соціативними прийменниками, вираженням однієї або декількох специфічних ознак: значення сумісної дії, множинності учасників, рівноправності й активності суб'єктів або об'єктів дії. Так, одиниці мікрополя соціативності – неподільного зв'язку (28 од.) реалізують відношення сумісної дії через значення співпраці, поєднання в одному цілому, нерозривності зв'язку, але неоднаково виражають рівноправність і активність учасників дії: *наодинці з, віч-на-віч з, лава в лаву з, на пару з, на самоті (самотині) з, на спілку з, під руку з, по сусідству з, сам на сам з, у взаємодії з, у (в) єдності з, у (в) комбінації з, у (в) компанії з, у (в) комплексі з, у (в) контакті з, у (в) парі з, у (в) ряді (ряду, рядах) з, у (в) складі з, у (в) союзі з, у (в) співавторстві з, у (в) співвідношенні з, у (в) співдружності з, у (в) співпраці з, у (в) співробітництві з, у (в) спілці з, у (в) сув'язі з, у (в) сусідстві з, у (в) тандемі з.*

У межах поля соціативності прийменники неподільного зв'язку розташовані найближче до центрального мікрополя власне-соціативного значення, оскільки в своїй структурі всі вони мають ядерну прийменниково-відмінкову форму *з + О. в.*, а більшість із них – аналітичні прислівники (напр., *у (в) єдності, у (в) союзі, у (в) спілці* тощо), семантично близькі тим, що утворили власне-соціативні прийменники *у (в) поєднанні з, у (в) сполученні з, у (в) сукупності з.*

Генетичні абстрактні іменники в складі прийменникових одиниць соціативності – неподільного зв'язку (таких, як *по сусідству з, у (в) союзі з, у (в) контакті з, у (в) спілці (на спілку) з*) акцентують відношення сусідства, союзу, контакту, спілки суб'єктів чи об'єктів дії, або розмежовують семантику співавторства, співдружності, співробітництва й співвідношення

(у (в) співавторстві з, у (в) співвідношенні з, у (в) співдружності з, у (в) співпраці з, у (в) співробітництві з), або наголошують на сумісності тільки двох учасників дії чи взагалі їхній самотності, конфіденційності спільної дії (у (в) парі (на пару) з, у (в) тандемі з, наодинці з, віч-на-віч з, на самоті (самотині) з, сам на сам з).

Власне-прийменником у мікрополі соціативності – неподільного зв'язку виступає тільки *наодинці з*, що характеризується зневиразненням лексичного значення вихідної частини мови, регулярністю вживання в синтаксичній позиції, властивій прийменникам, неможливістю введення означального компонента: *Три дні до неї ніхто не приходив – попросила всіх знайомих, щоб її залишили **наодинці з** власним горем* (В. Грибенко).

Усі інші одиниці зараховуємо до еквіприйменників, адже вони нерегулярно вживаються в прийменниковій позиції – і переважно в одному функційному стилі сучасної української мови, виявляють потенційну можливість поширення узгодженим означенням, а деякі – наявність образності. Напр.: *...струмінь, що, пробиваючи навиліт, вимиває з отроцтва, з дитинства, з усякого-будь тепла, яке спромагаємось собі на віку нагромадити, – залишаючи людину **віч-на-віч із** речами-як-вони-є* (О. Забужко); *...аналітичні синтаксичні морфемі (прийменники, сполучники, зв'язки і частки) виражають зв'язки та відношення між предметами і явищами дійсності, здійснюючи це не самотійно, а лише разом із словами, реченнями та у **взаємодії з** іншими граматичними засобами* (І. Вихованець).

До центру мікрополя соціативності – неподільного зв'язку зараховуємо такі еквіприйменники, які, незважаючи на наявні семантичні відтінки сумісності, у складі прийменниково-відмінкових форм найбільш загально виражають значення співпраці, тісного зв'язку, нерозривності суб'єктів або об'єктів дії: *на спілку з + О. в., у взаємодії з + О. в., у (в) єдності з + О. в., у (в) контакті з + О. в., у (в) союзі з + О. в., у (в) співавторстві з + О. в., у (в) співвідношенні з + О. в., у (в) співдружності з + О. в., у (в) співпраці з + О. в., у (в) співробітництві з + О. в., у (в) спілці з + О. в., у (в) сув'язі з + О. в.*

Семантичну спорідненість еквіпрійменникам *у (в) співавторстві з, у (в) співвідношенні з, у (в) співдружності з, у (в) співпраці з, у (в) співробітництві з* надає словотвірний елемент вихідних іменників *спів-*, що має значення взаємності, спільності, сумісності. Так, *співавторство* – це спільне з ким-небудь авторство; *співвідношення* – взаємне відношення, взаємний зв'язок, взаємна залежність; *співдружність* – взаємна дружба, єднання; *співпраця* – спільна з ким-небудь діяльність; *співробітництво* – спільна діяльність, спільні дії [10, IX, с. 513, 516, 517, 519, 520]. Автори Словника українських прийменників і Н. Кушч тлумачать *у (в) співдружності з* й *у (в) співробітництві з* як еквіваленти прийменників способу дії [9, с. 355; 7, с. 153].

Сполука *у (в) співавторстві з,* за Словником українських прийменників, уживається в значенні прийменників способу дії або атрибутивності, проте наведені синоніми (*разом з, спільно з, у співдружності з*) і приклади позначають відношення соціативності [9, с. 354]. Еквіпрійменник *у (в) співвідношенні з* подано в двох значеннях: об'єктному й способу дії, останнє проілюстровано такими прикладами: а) *...вони [цінності] суб'єктивні, оскільки існують тільки у співвідношенні з суб'єктами і завдяки їм отримують постійне відновлення* (Н. Буруковська); б) *Проведений аналіз пізнавальних моделей культурно-історичного знання у співвідношенні з еволюцією європейської філософсько-методологічної думки свідчить...* (Г. Фесенко) [9, с. 354-355]. За нашими спостереженнями, упродовж останнього десятиріччя цей еквіпрійменник як виразник способу дії виявляє синкретизм зі значенням соціативності, про що свідчить перший приклад *...існують тільки у співвідношенні з суб'єктами...* Уважаємо за необхідне виокремити серед відношень, на які вказує сполука *у (в) співвідношенні з,* відношення соціативності – неподільного зв'язку; за умови такого значення її можна замінити синонімічними одиницями *разом з, спільно з.*

Наголошуємо на функційній обмеженості еквіпрійменників у (в) *співавторстві* з, у (в) *співвідношенні* з, у (в) *співдружності* з, у (в) *співпраці* з, у (в) *співробітництві* з публіцистичним та науковим стилями сучасної української літературної мови: *Дослідження проводились у співдружності зі створеним у 1956 р. В. М. Глушковим Обчислювальним центром АН УРСР в Києві... та Інститутом гірничої справи АН УРСР у Донецьку...* (Офіційний сайт Факультету електроенерготехніки та автоматики НТУУ КПІ); *Сьогодні СБУ у співпраці з Посольством Держави Ізраїль проводить навчання* (Офіційний сайт Національної радіокомпанії України).

Сполуки на *спілку* з, у (в) *спілці* з, у (в) *союзі* з зараховуємо до еквіпрійменників мікрополя соціативності – неподільного зв'язку: вихідні іменники *спілка*, *союз* означають тісне єднання, тісний зв'язок (у значеннях 1, 1) [10, IX, с. 527, 478], але з різним лексичним маркуванням. Еквіпрійменник на *спілку* з позначаємо як ненормативний (розм.), оскільки трапляється він зрідка, у текстах, створених розмовним стилем: *Правда, на спілку з Сікорським, але нічого, вони полагождать* (Є. Куртяк).

Зауважимо, що еквіпрійменники у (в) *союзі* з, у (в) *спілці* з, хоч і є стилістично нейтральними за лексичною характеристикою вихідних іменників (загальноживані), але функційно обмежені, можливо, через семантику цих іменників: вочевидь, із останніх десятиліть Радянського Союзу мовці підсвідомо уникають слів *союз*, *спілка*. Обидві сполуки можуть уживатися в усіх стилях сучасної української мови, але трапляються переважно в публіцистичному, зокрема в текстах політичної тематики: *У разі проведення в Україні дострокових парламентських виборів, партія Єдиний Центр готова піти на них у союзі з партією Наша Україна* (Ю. Писаренко).

На зрідка вживаний еквіпрійменник у (в) *сув'язі* з, вихідний іменник якого має два соціативні значення: 1) що-небудь зв'язане, сплетене, утворене переплетінням; 2) те саме, що зв'язок [10, IX, с. 820], – переважно натрапляємо в текстах історичної тематики, напр.: *На Україні користувалися послугами російських вчених і перекладачів, власного видання будь-якого*

списку в оригіналі чи в перекладі до початку 80-х рр. нашого століття не було, спроб інтерпретації пам'яток у сув'язі з історією українського народу не робилося (Ізборник: Історія України IX-XVIII ст.).

Підставою для зарахування еквіпрійменника у (в) контакті з до центральних еквіпрійменників мікрополя соціативності – неподільного зв'язку вважаємо лексичне значення вихідного іменника *контакт* – зв'язок, тісні стосунки (за значенням 2) [10, IV, с. 267-268].

Прийменниково-відмінкові форми, що вказують на зв'язок суб'єктів або об'єктів дії в певній сукупності, акцентуючи на їхньому поєднанні в одному цілому або, навпаки, на окремішності кого-, чого-небудь у цій сукупності, визнаємо периферійними виразниками соціативності – неподільного зв'язку.

Семантичні відтінки цих сполук поділяємо на три групи:

1) неподільний зв'язок із семантикою самотності або конфіденційності: *наодинці з, віч-на-віч з, на самоті (самотині) з, сам на сам з;*

2) неподільний зв'язок, обмежений тільки двома учасниками дії: *на пару з, під руку з, у (в) парі з, у (в) тандемі з;*

3) неподільний зв'язок частин певної сукупності: *лава в лаву з, по сусідству з, у (в) комбінації з, у (в) компанії з, у (в) комплексі з, у (в) ряді (ряду, рядах) з, у (в) складі з, у (в) сусідстві з.*

Синкретичними у вираженні відношень видаються еквіпрійменники *віч-на-віч з, на самоті (самотині) з, сам на сам з* та власне-прійменник *наодинці з*. Наголошуємо на їхній соціативності, набутій завдяки вихідній прийменниково-відмінковій формі *з + О. в.*: дія виконується не однією особою, а разом із кимось – тобто ці сполуки акцентують на множинності учасників (переважно їх двоє), хоч і мають об'ємну семантику самотності. Усі складові першої групи синонімічні.

Сполуку *наодинці з* Н. Куц кваліфікує як прийменниковий еквівалент способу дії [7, с. 153]. Услід за авторами Словника українських прийменників [9, с. 207-208] зараховуємо цю одиницю до власне-

прийменників, але вважаємо її виразником не способу дії, а соціативності – неподільного зв'язку: семантику сумісності надають твірна форма з + О. в. і лексичне значення вихідного прислівника.

Інша група периферійних еквіпрійменників неподільного зв'язку точно вказує на кількість учасників дії – їх двоє: *на пару з, під руку з, у (в) парі з, у (в) тандемі з*. Сполуку *під руку з* у деяких працях аналізовано як еквівалент прийменника способу дії [7, с. 153; 9, с. 249], проте, на нашу думку, її потрібно віднести до еквіпрійменників соціативності: твірний елемент *під руку* вказує на тісний тілесний або духовний зв'язок, а *з* – на сумісність. Еквіпрійменник *у (в) тандемі з* фіксує Г. Балабан, зауважуючи, що це – зрідка вживаний еквівалент соціативного прийменника [1, с. 142].

Різні думки висловлюють мовознавці стосовно сполук *на пару з, у (в) парі з*. Переважно кваліфікують тільки еквіпрійменник *у (в) парі з* [1, с. 142; 7, с. 176; 8, с. 140; 9, с. 334]. У Словникові української мови пояснено два стійкі вирази, що в прикладах виступають у поєднанні з прийменником *з*: *йти в парі (з чим)* – „бути узгодженим з чим-небудь”, і *у парі, на пару* – „разом, удвох з ким-небудь” [10, VI, с. 60], – тобто форми *на пару* й *у парі* ототожнено, принаймні в одному значенні. На наше переконання, зрідка вживані еквіпрійменники *на пару з, у (в) парі з* позначають відношення сумісності. Зважаючи на чисельну перевагу в досліджених текстах і лінгвістичних працях другої сполуки, а також на вихідні первинні прийменники *у (в) – на*, маркуємо *на пару з* як ненормативну (розм.), пор.: *Оникію припав номер у парі з головою колгоспу „Вперед” з їхнього ж таки району* (Ю. Мушкетик); *Забувся йому і той далекий її образ, коли любили її на пару з Грицем, а перепала вона одному...* (Є. Куртяк).

Еквіпрійменники третьої групи вказують на поєднання в одне ціле частин певної сукупності. Найбільш чітко ці відношення презентує сполука *у (в) складі з*. Синонімічний ряд *у складі з – разом з – спільно з* і прозора семантика сукупності вихідного іменника (*склад* – сукупність окремих частин, які утворюють одне ціле; сукупність людей...; сукупність певних

елементів... [10, IX, с. 272]) дають підстави вважати екіпрійменник у (в) складі з виразником соціативності – неподільного зв'язку.

Синкретизм із прийменниковими одиницями на позначення локальності виявляють соціативні екіпрійменники у (в) *сусідстві з*, *по сусідству з*: значення соціативності як неподільного зв'язку розвинулося на базі просторового. І. Вихованець відзначає характерну особливість просторових прийменників – поєднання з конкретними іменниками, які позначають предмети й речовини, що мають просторові параметри (об'єм, довжину тощо). Таким чином лексичне значення слова узгоджується з його семантико-синтаксичною функцією. За умови поєднання просторових прийменників з іменниками абстрактного значення створюється дисгармонія між вимогами мовної системи та її мовленнєвою реалізацією, тому ці прийменники переводять абстрактні назви у вторинну семантико-синтаксичну функцію – просторову [4, с. 214-215]. Погоджуючись із цим твердженням, наголошуємо на одному з первинних значень прийменниково-відмінкової форми *з + О. в.* – соціативному, завдяки якому мовленнєва реалізація набуває відповідності вимогам мовної системи: сполучення первісно просторових прийменників із абстрактними іменниками породжує нові значення цих прийменників – соціативні, напр.: *У сусідстві з чужою любов'ю закортіло любові й мені* (Форум нової української еліти). Просторові відношення екіпрійменника у (в) *сусідстві з* кваліфікують автори Словника українських прийменників – як сполуки, уживаної в значенні прийменника локативності [9, с. 362], і Г. Балабан – як прийменникового еквівалента-новотвору із семантикою просторової близькості, супроводу [1, с. 72]. Заперечуємо таке тлумачення просторовості, оскільки супровідні відношення – це показник соціативності. Інший екіпрійменник – *по сусідству з* – трапляється частіше і в досліджуваних текстах, і в лінгвістичних працях.

Уважаємо своєчасним виокремлення соціативного значення екіпрійменників у (в) *сусідстві з*, *по сусідству з*: вони можуть указувати на

певний зв'язок у сукупності істот. За умови відношень соціативності, ці сполуки вступають у синонімічні зв'язки з прийменниками *поряд з* (у власне-соціативному значенні), *разом з*.

Оказіональним виразником соціативності – неподільного зв'язку є ненормативна сполука *лава в лаву з* (заст.): *І от нарешті станемо віднині лава в лаву з військом царства Московського, щоб захистити край рідний, віру свою, вітчизну змучену* (Н. Рибак).

Таким чином, найбільш загально виражають значення тісного зв'язку, нерозривності й співпраці, тобто семантику соціативності – неподільного зв'язку, 12 еквіпрійменників, розташованих у центрі мікрогрупи, серед яких 1 ненормативний – *на спілку з* (розм.). До периферії зараховуємо 16 прийменникових одиниць: 1 власне-прийменник і 15 еквіпрійменників, серед яких 2 ненормативних: *лава в лаву з* (заст.), *на пару з* (розм.).

Мікрополе соціативності – неподільного зв'язку розташоване найближче до центрального (власне-соціативності), проте його місце – периферія поля соціативних прийменників української мови, оскільки наявні відтінки семантики сумісності й кількісна перевага еквіпрійменників вказують на певну нестабільність цього мікрополя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабан Г. С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. С. Балабан ; НАН України ; Інститут української мови. – К., 2007. – 283 с.+ 63 с. (дод.) – Дві кн. одиниці. – Бібліогр. : с. 218-283.

2. Бондарко А. В. Полевые структуры в системе функциональной грамматики / А. В. Бондарко // Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры / Ахапкина Я. Э., Бондарко А. В., Воейкова М. Д. и др. ; РАН ; Ин-т лингвистич. исследований / А. В. Бондарко (отв.ред.), С. А. Шубик (отв.ред.). – СПб. : Наука, 2005. – С. 12-28.

3. Бугаков О. В. Функціонування прийменників в українському тексті: морфологічний та семантико-синтаксичний аспекти : дис... канд. філол. наук

: 10.02.01 / О. В. Бугаков ; НАН України ; Український мовно-інформаційний фонд. – К., 2006. – 233 с. – Бібліогр.: с. 164-186.

4. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець ; АН УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.

5. Загнітко А. П. Прийменники у структурі тексту: первинні і вторинні вияви / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Редкол.: А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін. ; Донец. держ. ун-т. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – 2007. – С. 120-131.

6. Колодяжний А. С. Прийменник : [матеріали до лекції з курсу сучасної української літературної мови] / А. С. Колодяжний – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1960. – 165 с.

7. Куш Н. В. Прийменникова еквівалентність в українській граматиці: структура, семантика, функції : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. В. Куш Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2009. – 414 с. – Бібліогр.: с. 371-414.

8. Ситар Г. В. Конверсивність прийменникових одиниць в українській мові / Г. В. Ситар // Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських прийменників та їхніх еквівалентів : [монографія] / [А. П. Загнітко, К. М. Виноградова, І. Г. Данилюк та ін.] ; Дон. нац. ун-т. – Донецьк : Вебер (Донецька філія), 2009. – С. 137-141.

9. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова : [1705 прийменників] / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар та ін. – Донецьк : БАО, 2007. – 415с.

10. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та інші ; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970–1980 – . –

Т. 4. – 1973. – 840 с.

Т. 6. – 1975. – 832 с.

Т. 9. – 1978. – 920 с.